

Citation:

W. Pleyte, Levensbericht C. Leemans, in:
Jaarboek, 1894, Amsterdam, pp. 1-18

CONRADUS LEEMANS.

Een beroemd man is gestorven, een man van beteekenis, zooals een klein land als het onze er weinigen telt. Niet alle leden dezer Akademie hebben hem gekend, maar allen hebben van hem gehoord en al lazen zij geen zijner werken, zij wisten dat hij bestond, en dat hij tot de wereldburgers behoorde.

De faam verbreidde zijn goeden naam, zijn gelukkig gesternte beschermde zijn geheele leven. Van goede geboorte, uitstekend opgevoed, geleid door de beste leermeesters begon hij zijne loopbaan op zeer jeugdigen leeftijd, toegerust met de meest beproefde wapenrusting van zijn voorganger, begunstigd met den meest belovenden aanleg. LEEMANS was geen baanbreker, maar een volgeling van zijn meester; toen deze stierf lag het grootste gedeelte van hetgeen later in het licht is verschenen ter uitgave gereed; deze uitgaven verkondigen LEEMANS' bekwaamheid. Gastvrij ontving hij den man van wetenschap uit het buitenland, na sluiting van den museumtijd nam zijne huiskamer hem op. Mannen van naam werden welkom in zijne woning onthaald en weinige kwamen in Leiden, die LEEMANS niet bezochten.

Door de uitgebreidheid van de Leidsche verzameling die over het gansche gebied der oudheidkunde zich uitstrekt, kwam hij ook in aanraking met de meeste toongevers, op verschillend oudheidkundig gebied.

Als vermogend man kon hij de musea en de congressen bezoeken; Egyptische en klassieke oudheid, Oost-Indië en West-Indië, Azië en Amerika, kortom de geheele wereld in hare oudheid bezag hij, en wist er iets over ten beste te geven.

Zoo vestigde zich zijn roem, waarvan het beste bewijs werd geleverd door de feestgave, die in 1885 door degenen, die hem kenden, aan hem werd opgedragen.

LEEMANS is den 28sten April 1809 te Zalt-Bommel geboren, hij was de zoon van Dr. WILLEM LEEMANS, en GONNE GANDERHEYDEN, beiden van zeer goede familie; vader LEEMANS was medicus, een bekwaam man, met eene zeer uitgebreide praktijk, algemeen in Bommel en omstreken gezien, met eene eigenaardige opvatting van sommige ziekteprocessen. De traditie laat hem wonderen verrichten; hij was klein van gestalte, zeer bedrijvig, in hooge mate deelnemend, streng in zijne opvoeding waarbij soberheid op den voorgrond stond, druk redeneerend, allen kennende en door ieder gekend, geparenteerd aan de aanzienlijke familiën uit de buurt, de VERMEULEN's, de VAN DER DUSSEN's, de DUTRY VAN HAEFTEN's enz.

De moeder was in vele opzichten het tegenovergestelde van haren echtgenoot, eene fijn beschaafde, goed ontwikkelde lieve vrouw, en vriendelijke moeder, het genadekantoor tegenover de strengheid des vaders. LEEMANS sprak met achting en liefde van beiden.

In 1821 besloot mevrouw VAN DEN BERG geb. CREMER, naar Leiden te gaan, vermoedelijk voor de opvoeding van haren zoon.

De oude LEEMANS was haar onmisbare huisvriend en lijfarts; met beloften en goede woorden, bewoog zij den dokter mede te trekken en zoo kwam het gezin in het zelfde jaar te Leiden wonen op de Hooigracht. De jongens moesten ter school en dit was de eerste reden van aanraking met de familie REUVENS.

De oude heer BLUSSÉ was schoolopziener, door den ouden LEEMANS werd COENRAAD aan dezen en later aan diens schoonzoon Prof. REUVENS aanbevolen.

De vader bleef praktizeeren, doch alleen zoo nu en dan bij vrienden; overigens had hij het altijd even druk met allerlei zaken en eene passie voor oudheidkundige voorwerpen.

Gedurende zijne schooljaren leed CONRADUS aan een hevigen typhus, het gevolg van eene canapé in gebruik te nemen, waarop een typhuslijder had gelegen, hij deed dat in overeenstemming met het idéé fixe van zijn vader, dat typhus niet besmettelijk was; zijn vader genas hem naar zijne eigene methode, evenals zijne zuster MIEBET, die volgens de doctoren en professoren van dien tijd, door den ouden zoo onoordeelkundig werden behandeld, dat zij hem wenschten van kindermoord te beschuldigen. Gelukkig werden beide kinderen beter.

CONRADUS' aanleg kwam hem toen dubbel te stade, hij bleek alles wat hij vroeger wist, vergeten te hebben, op nieuw moest hij leeren spellen, lezen, rekenen enz.; doch vlug als hij was, haalde hij het verlorene weder in, en werd student in de theologie in 1825.

Aangetrokken door de familie BLUSSÉ en tengevolge daarvan door de familie REUVENS, kwam hij meer en meer onder den invloed

van den hoogleeraar in de Letteren en liet zich in 1828 voor deze faculteit overschrijven.

Het was in de woelige dagen die den strijd met België voorafgingen. LEEMANS behoorde tot degenen die gaarne medespeelden, wanneer er in 't studentenleven iets te doen was, ook zijne vrienden behoorden tot de vroolijke jongens, PIET VAN DER HOEVEN (de putter) NOLTHENIUS (Batscha) LEEMANS (de vuller) vormden eene meer intieme club.

De bekende krijgstocht werd ondernomen den 13^{en} November 1830.

De verschillende wederwaardigheden, die de uittrekkenden onderonden, kunnen wij laten rusten, tot op den 10^{en} Augustus 1831. Toen vertrokken zij met het eerste ochtendkrieken naar Tirlmont, waaruit de Belgische troepen door den hertog van SAKSEN WEIMAR reeds verdreven waren.

Hier bleef het hoofdkwartier van den Prins van Oranje, met de geheele tweede brigade, de eerste brigade ging dadelijk verder en begaf zich naar Bautersem waar zij den nacht in het veld zouden doorbrengen. De Leidsche, Groningsche en Noord-Hollandsche jagers maakten de voorhoede uit, zij stonden op de uiterste posten; nauwelijks waren zij in de nabijheid van het dorp, of zij werden door den vijand, in het nabijgelegen bosch genesteld, hevig aangevallen. Een levendig tirailleurvuur, waartusschen de artillerie zich aanhoudend deed hooren, duurde voort tot aan den avond, toen trok men naar Cumplich terug.

Een ooggetuige schrijft: „de Heer DEKKER 1ste Luitenant, bij „onze Compagnie, gaf bij deze gelegenheid blijken van moed en be„daardheid, en behoorde met de onder zijne bevelen staande Jagers, „tot diegenen, welke tot het laatste toe deel namen aan het gevecht. „Dienzelfden avond werden van ons Korps de Jagers NIEUWENHUIS „ernstig aan den voet en LEHMANS (lees LEEMANS) aan den arm ge„wond”.

Den 23^{en} September 1831, keerde men in Leiden terug, de eenigen die ontbraken waren: BEEKMAN, die den 5^{en} Augustus gesneuveld was, en LEEMANS, die wegens zijne verwonding naar Arentsburg was gezonden.

De feestvreugde was groot, zij werden met liederen ontvangen, met toespraken overladen, en de oude HOEFFT zong zijn lied: „*Ter Salvete mihi, Leidanae matris alumni*”.

In overleg met 's lands regeering was door den hoogleeraar REUVENS het landgoed Arentsburg onder Voorburg gelegen, aangekocht.

Meermalen was de bedenking geopperd naar aanleiding van Romeinsche munten en andere voorwerpen, die uit den grond te

voorschijn waren gekomen, dat dit goed het oude forum Hadriani verborg.

De familie REUVENS ging hier wonen en professor leidde de opgravingen.

Een dagboek door hem begonnen 22 Juni 1826, werd door VAN DER CHIJS van 22 Juni tot 24 Juli 1827 voortgezet, en later in 1828 van 10 Juni tot 7 Dec. door LEEMANS, die, nadat hij tot de Letteren was overgegaan, onder de onmiddellijke leiding van professor REUVENS bleef.

Een tachtigjarig tijdgenoot, ook in 1809 geboren, schreef over dit verblijf in Arentsburg deze beide dichtregels :

„Liefde voor studie en 't schoone, ten volle ontwaakt
Hebben op Arentsburg een nieuw mensch mij gemaakt”.

HOOIBERG kwam in 't jaar 1830 op Arentsburg, door een der vrienden van Prof. REUVENS aanbevolen. JOHN GORDON teekende de gevonden voorwerpen af, over 't algemeen deed hij dit uitmuntend, doch GORDON werkte thuis, en professor had meerdere hulp nodig, zoo werd HOOIBERG op Arentsburg aangesteld. Bij die gelegenheid liet de hoogleeraar ook 't werk van LEEMANS zien, en voegde hem toe : „hier hebt ge een paar teekeningen van een mijner studenten „den heer LEEMANS, die nu als volontair met het korps Leidsche „Jagers in België is, maar daar niet lang meer blijven zal, hij komt „hier ook druk, en gij zult kennis met hem kunnen maken”.

Later vertoonde professor hem een put, die door LEEMANS was opgemeten en in teekening was gebracht.

Alles, wat op de onderzoekingen in Arentsburg betrekking heeft, is in het museumarchief bewaard, REUVENS gaf een plan uit, „Korte beschrijving en plan der Romeinsche Bouwvallen gevonden ter waar-schijnlijke plaatse van het Forum Hadriani bij de hofstede Arentsburg bij 's Gravenhage”, met toelichtenden tekst; eene groote menigte steendrukken, die erg door een lek geleden hebben, lagen in portefeuilles, al de aantekeningen heb ik doen inbinden, eenige lijvige deelen bevatten de verhandelingen van Prof. REUVENS, de teekeningen van GORDON, van HOOIBERG, LEEMANS, en van den professor. Wij zien hieruit, hoe nauwgezet LEEMANS onder leiding van REUVENS had leeren werken, en betreuren het dat de fraaie platen nimmer zijn uitgegeven, het is ons niet moeielijk de reden op te geven waarom dit werk achterwege bleef, maar jammer is het, dat zooveel kosten tevergeefs zijn gemaakt en de steenen zijn uitgeslepen, die GORDON's werk bevatten. Te vroeg ging REUVENS heen, om LEEMANS

die taak op te dragen, zij is onvoltooid tot op dezen dag. Op Arentsburg vond hij ook Dr. P. O. VAN DER CHIJS, die voor den tijd van drie jaren benoemd was als amanuensis bij het kabinet van archeologie.

VAN DER CHIJS bleef als zoodanig werkzaam; in 1829 werd zijne aanstelling verlengd. Behalve deze verschillende personen kwam op Arentsburg ook in verband met opmetingen Dr. E. F. KAISER, observator astronomicus, algemeen bekend als eerste sterrenkundige.

Onder leiding van REUVENS bezocht LEEMANS in 1829 Parijs; in het met wit papier doorschoten exemplaar van den catalogus van het musée Charles X, de verzameling van CHAMPOLLION, vindt men eene menigte teekeningen en bijschriften. CHAMPOLLION was destijds in Egypte; zij waren daar van Juli tot September. REUVENS teekent aan, dat verschillende voorwerpen door LEEMANS zijn afgebeeld, en door hem met de oorspronkelijke zijn vergeleken; naar dezen catalogus werd later die van het Leidsche museum bewerkt.

Te Leiden teruggekeerd zette LEEMANS zijne studiën voort, hij stond den hoogleeraar bij in verschillende bezigheden, die bij de opgravingen of onderzoekingen vereischt werden, enkele malen schreef hij een inventaris van ingekomen voorwerpen, ofschoon dit toch meer bepaald tot de werkzaamheid van VAN DER CHIJS behoorde.

Met liefde beoefende hij de schoone kunsten inzonderheid de muziek; op het gezelschap Sempre-Crescendo, waarvan hij zelf oprichter was, blies hij den waldhoorn.

Na het afleggen der gewone examina, bereidde hij zich voor voor zijne promotie, die den 28sten April 1835 plaats had, doch den 24sten December 1834, wist REUVENS in een uitvoerig schrijven de Regeering te bewegen LEEMANS als hulp voor het museum aan te stellen, op een traktement van f 200; hij zou belast worden met het onderhoud van de voorwerpen, waarvoor vroeger in 't jaar 1830 een chemist was aangesteld.

Zoo was LEEMANS aan het museum werkzaam naast VAN DER CHIJS en was de vertrouwde van den hoogleeraar.

Zijne dissertatie, een boek met platen van 450 pgs. over Horapollo droeg hij op aan zijne ouders.

In zijne inleiding bedankte hij voor hunne opvoeding, hij dankt ook de leeraren van zijn Gymnasium, zijne professoren, maar vooral REUVENS, die hem er toe gebracht had de archeologie te beoefenen, die altijd zijn *dux* was geweest, *consiliis et auxiliis*, hem bij dit boek zijne vermaningen niet had teruggehouden, en zijne uitgebreide bibliotheek tot zijn dienst had gesteld.

Inderdaad, de Horapollo is een meesterwerk, uitgegeven naar de beste editiën, met uitvoerige toelichtingen; nog altijd een onmisbaar boek.

Zijne intrede in de wetenschappelijke wereld kon niet anders dan groote verwachtingen doen koesteren.

Nog een andere medestrijder stond hem te wachten. L. J. F. JANSSEN, ons welbekend medelid, was familie van Prof. REUVENS, zij neefden, en sinds 1833 waren zij met elkander over oudheidkundige onderzoekingen in de buurt van Kleef in correspondentie. Zoo kwam LEEMANS met den Utrechtschen proponent in aanraking, maakte kennis en werd bevriend met hem. In 1835 werd JANSSEN om zijne verdiensten door de Utrechtsche academie tot Doctor Honoris Causa in de Letteren en Wijsbegeerte benoemd. Verschillende opgravingen en studiën naar aanleiding daarvan uitgegeven, bevestigden de goede verstandhouding.

Kort na de promotie van LEEMANS, besloot REUVENS naar aanleiding van eene verkoopning van Egyptische oudheden, de verzameling SALT, naar Londen te gaan. In zijn laatsten brief, die in onze verzameling bewaard is, verzocht hij aan de Regeering verlof en vertrok in het midden van Juni; eene maand daarna was hij overleden. Op de stoomboot, die hem naar huis voerde, stierf hij plotseling aan een hersenaandoening, ongeveer terzelfder tijd als zijn vriend HAMAKER.

Hoe gezien zij waren, blijkt uit hunne levensbeschrijvingen; het jaarverslag van den studentenalmanak zegt daaromtrent: „REUVENS „en HAMAKER! . . . Inderdaad! zwaarder slagen kon de dood der „Leidsche Hoogeschool nauwelijks toebrengen. Beiden in de kracht „huns levens; beiden rijk aan ijver en aan schaars in zulk eene „mate vereenigde geleerdheid, beiden verdiept in onderzoekingen en „vervuld van plannen waaraan het weinigen vergund is te denken; „beiden niet slechts schitterende lichten der Leidsche Academie, „maar aan het geheele Vaderland, aan geheel de beschaafde wereld „toebehoorend, werden zij plotseling opgeroepen, om hunnen arbeid „onvoltooid te laten, hunne uitgestrekte plannen en gewichtige voor- „nemens met zich ten grave te nemen, en de wetenschappen in „diepen rouw te dompelen.

„Noch waren de verzuchtingen niet gestild, die het zoo plotseling „zoo schrikkelijk, zoo onherstelbaar afsterven van den grooten oud- „heidkenner had doen opgaan, toen wij met een ouderloos gezin en „de troosteloze muzen van het oosten den dood te beweenen had- „den van dier lieveling en voorstander, en bijna wrevelig riepen „wij den meédogenloozen levensroover toe:

„Was, onverzaadbre! één offer niet genoeg?”

Geen wonder dat dezelfde toon door LEEMANS wordt aangeslagen. Onmiddellijk schrijft hij aan den minister van Binnenlandsche Zaken: „Sedert meer dan zeven jaren onophoudelijk met den overleden „hoogleeraar in het archeologische vak en vooral in de directie van „het Museum van Oudheden geweest zijnde, had zijn hooggeleerde „vooral in de laatste jaren, en bepaaldelijk ook nu bij zijne afwe- „zigheid gedurende zijn verblijf te Londen, aan mij het toezicht „en de bezorging van de belangen van dat museum evenzeer als de „administratie daarvan, evenals de daarbij gevoegde steendrukkerij „toevertrouwd. . . . Intusschen zal ik de vrijheid nemen tot nadere „order, om de door Prof. R. mij toevertrouwde sleutels enz. onder „mij te houden . . . en het bestuur van het museum en de daaraan „verbondene lithographie waar te nemen”.

Spoedig werd door den minister bij monde van de curatoren, ge- antwoord, een antwoord dat den 3^{en} December 1835 in de annalen der Hoogeschool de benoeming van LEEMANS vermeldt als eersten conservator, Dr. L. J. F. JANSSEN werd tot tweeden conservator benoemd; JANSSEN was 3 jaar ouder dan hij.

Veel had REUVENS gewerkt.

Zijn „Lettres à Letronne” zijn nog een werk van groote waarde, nog meer had hij voorbereid en voor veel arbeid was reeds subsidie toegezegd; LEEMANS geeft daarvan verslag en wijst op 3 uitgaven, die bij zijn overlijden onderhanden zijn genomen. De uitgave van de opdelvingen te Arentsburg, die van Carthago met bewerking van het archief van Borgia, en de uitgave der Egyptische monumenten. Zijne mededeelingen ontvingen gunstig onthaal, de geheele arbeid van REUVENS zou door LEEMANS worden voortgezet.

Intusschen stond hij als jongere tegenover ouderen.

Hij kon het met v. D. CHIJS niet vinden, REUVENS achtte v. D. CHIJS hoog, doch hield minstens evenveel van LEEMANS; REUVENS' brieven over v. D. CHIJS strekken dezen amanuensis tot eer, meer en meer had v. D. CHIJS zich met de numismatiek bemoeid, en was aan LEEMANS administratie en inwendig beheer opgedragen. Na den dood van REUVENS merken wij al spoedig dat LEEMANS met den penningkundige, later den hoogleeraar, liever niet te doen heeft. Hij wenschte zijn kabinet in het tegenwoordige prentenkabinet overge- plaatst te zien; toen het penningkabinet toch in het museum van oudheden werd overgeplaatst, in Januari 1836, betoogde hij de wenschelijkheid, dat er een afzonderlijke ingang voor gemaakt zou worden.

Het gebrek aan sympathie eindigde met eene volledige scheuring

en het eenige verband, dat bestaan bleef was, dat beide verzamelingen onder een dak werden geborgen. De door REUVENS vermaakte collectie van klassieke munten werd onder het beheer van VAN DER CHIJS geplaatst, en deze benoemd tot hoogleeraar in de penningkunde. Er werd geen afzonderlijke ingang gemaakt.

Kort na REUVENS' dood werd van mevrouw VAN DEN BERG het woonhuis aangekocht, waarin thans het Museum van Oudheden is gevestigd.

Hoe men er toe gekomen is, dit gebouw aan te koopen, blijkt uit geen enkele memorie.

Onder de museumplannen is daaromtrent niets te vinden dan een grove potloodteekening waarboven een opschrift van Prof. REUVENS. Of deze het gebouw geschikt gevonden heeft, weet ik niet, hoe dit zij in 1837 in het voorjaar was de verzameling in dit gebouw geordend. Inmiddels verzocht LEEMANS om in het belang van de inrichting van het museum, Londen te bezoeken, hij was daar in het voorjaar van 1836, een voor hem zeer vruchtbaar verblijf; hij maakte kennis met alle destijds in Londen bekende geleerden vooral LEE, PETTIGREW, Sir SAONE, BIRCH en anderen.

Ijverig werkzaam schreef hij alle monumenten af, die op Egypte betrekking hadden; toegelaten tot de directiën der verschillende verzamelingen, bezat hij tehuis gekomen het voornaamste wat Engeland aanbiedt in afschrift, pakketten fraai geschreven hiërogllyphen, die hij bij zijn overlijden aan mij vermaakte en die ik aan het Rijksmuseum van Oudheden afstond, waar zij voortaan gebruikt kunnen worden.

Tijdens zijn verblijf in Parijs, had hij kennis gemaakt met FRANÇOIS SALVOLINI; teruggekeerd uit Londen, verwerkte hij de aantekeningen daar gemaakt en die van Parijs, tot eene „Lettre” aan dezen, een doorwrocht stuk, voor dien tijd, eene menigte nieuwe bijzonderheden bevattende, en nog steeds geciteerd door alle historici, die over de geschiedenis van Egypte het woord voerden, een zeer oorspronkelijk werk dat in 1838 verscheen, en gunstig beoordeeld werd door GESENIUS, den ouden HINCKS, SAMUEL BIRCH en anderen. Een jaar vroeger in 1837 schreef hij een ander boek in „the Gentlemen magazine” over R. grafsteen in Engeland gevonden in de nabijheid van Cirencester, merkwaardige bijdrage voor de kennis van den dienst der Friesche soldaten in het Romeinsche leger. Door beide stukken vestigde hij voor goed zijnen naam. Uit Londen teruggekeerd waar hij een goeden dunk van zich had achtergelaten en waarvan hij de vriendelijkste indrukken medebracht, zette hij zich aan 't werk voor het in orde brengen van het museum.

Destijds was Engeland zijn ideaal, hij sprak Engelsch, hij kleepte zich Engelsch en ontving Engelsche vrienden, de PETTIGREWS waren hem bijzonder lief; volgens eene oude vriendin kwam hij als dandy uit Londen terug.

Niet minder hard arbeidde de tweede conservator. Nog in 1836 bewerkte hij zijne gedenkteekenen der Germanen aan den Beneden-Rijn. Ook LEEMANS was daarbij medearbeider. De verzameling was door JANSSEN gemaakt tijdens zijn verblijf in Zevenaar, zij was zijn privaat eigendom, en zou ook aan het Rijksmuseum zijn overgegaan, indien de vrienden het eens waren geworden over de voorwaarden. Thans maakt zij een deel uit van de verzameling van het Utrechtsch Genootschap, waarin zij niet thuis behoort.

Was er toen reeds eene verwijdering tusschen de beide vrienden ontstaan, neen, want in die dagen liepen beiden nog arm in arm over de Breëstraat, bewerkte LEEMANS den catalogus van de bibliotheek van REUVENS, en schreef daarvoor een brief aan LEONARD JOANNIS FREDERIK JANSSEN, die met deze ontboezeming eindigt „nos vero mi JANSSEN”, aan wie nu de zorg voor het museum is opgedragen, zullen op elkanders krachten steunen, opdat wij ons de deugden van den grooten man met een dankbaar gemoed herinnerende, door zijn voorbeeld meer en meer aangespoord worden, om elke, zelfs de moeielijkste taak te volbrengen. Vale carissime JANSSEN, et ut facis, amare me perge”.

De beschrijving van REUVENS' bibliotheek beslaat meer dan 400 pagina's in het Latijn; LEEMANS zag tegen wat schrijven niet op.

Keeren wij naar Zalt-Bommel, de plaats van LEEMANS' geboorte terug.

Het was voor LEEMANS eene jaarlijksche ontspanning onder de oude vrienden eenige weken te vertoeven.

Zoo kwam het dat hij bij de familiebezoeken meer intiem kennis maakte met een beminnelijk meisje, CORNELIA MARIA DE VIRIEU, die in 1840 zijne liefhebbende gade werd.

Schade aan zijn werk deed dit niet, want in 1839 en 40 gaf hij de eerste aflevering der monumenten uit in 't Fransch en in 't Nederlandsch en schreef zijne „Description raisonnée”. Het werk door REUVENS op touw gezet, werd alzoo onderhanden genomen. REUVENS had met de beschrijving een aanvang gemaakt, en de catalogus van het Louvre, Musée Charles X, met wit papier doorschoten en van aantekeningen van zijne hand voorzien, was de ligger voor LEEMANS' beschrijving. CHAMPOLLION's voorbeeld is trouw gevolgd, LEEMANS is hierin de leerling en volgeling.

Die beide catalogi zijn toonbeelden van hetgeen van eene beschrij-

ving verlangd kan worden. Jammer, dat zij niet zijn nagevolgd in ons land, en ook niet als model voor de latere catalogi zijn gebruikt.

Toen REUVENS stierf had hij eene portefeuille in den zak, waarin hij de laatste proeven van de Papyrus bilingue van Leiden mede had genomen, dit werk was voltooid, doch de tekst ontbrak.

LEEMANS gaf eene korte beschrijving ter toelichting. Nog altijd is deze uitgaaf, door den ouden meester bewerkt, een allervoortreffelijkst stuk, onmisbaar naast het origineel, dat sinds dien tijd door ons wisselend klimaat en door de tentoonstelling veel heeft geleden.

In het algemeen kunnen wij niet dankbaar genoeg zijn, dat REUVENS zoovele kopieën van de kostbare documenten heeft laten vervaardigen. Men zal, vergelijkende de uitgaven der monumenten met deze kopieën menige gelukkige aanvulling kunnen maken, en zij die die teksten willen lezen, geef ik steeds den raad, raadpleeg onze kopieën, die REUVENS liet afschrijven of doortrekken.

Steeds bleef de werklust krachtig en schreef LEEMANS tot verpoozing, zijne „Doopvont in de St. Maartens kerk te Bommel”, en zijne korte opgave der Egyptische monumenten in het Museum.

Den 15^{en} Juni van hetzelfde jaar 1840 stapte hij na eene zeer vroolijke en lustige bruiloftspartij het huwelijksbootje in.

Op zijn huwelijksreisje ontmoette hij Mr. JACOB DIRKS, met MEINTJE BOLMAN, insgelijks pas getrouwd.

Of hij dezen kende uit zijn studententijd, weet ik niet, wel weet ik, dat hij later, toen DIRKS zich ook met oudheidkundige studiën bezig hield, hem dit niet wel afnam.

In het algemeen zag LEEMANS in die archeologen van de Provincie stroopers op zijn jachtterrein.

Wee hun wanneer zij zich vergrepen aan zijn vak van wetenschap; met inlichtingen te geven, was hij vaardig, maar aanmerkingen van personen met zooveel minder ondervinding dan hij, kon hij niet verdragen.

In 1841 beschreef hij eenige oudheidkundige ontdekkingen te Maastricht, en ook enkele van Nijmegen. In 1842 gaf hij zijnen catalogus van Aziatische en Amerikaansche monumenten. Deze catalogus volgt een geheel ander systeem, als dat van de Egyptische oudheden. Geeft de Egyptische als 't ware een levensbeeld van 't volk, de laatste is meer ingericht als eene voor de kunstindustrie. Hij is verdeeld naar de stof, waaruit de voorwerpen gemaakt zijn.

Het ontwerp van REUVENS' catalogus was ingericht als dat van den Egyptischen, dus heeft LEEMANS in dien tusschentijd een ander

denkbeeld daaromtrent gekregen. Al de catalogi van JANSSEN zijn op dezelfde wijze ingericht, iets dat ik zeer betreur, daar zij nagevolgd zijn door diens vrienden in Utrecht, Nijmegen en elders. Het behoeft toch werkelijk geen betoog dat voor een museum, waarin de geschiedenis en de ontwikkeling der beschaving op den voorgrond staan, de industrie op den achtergrond treedt.

In 1842 verschenen de Inscriptiones van JANSSEN, een bewijs hoe ijverig de tweede conservator zijne taak had opgevat. Hij gaf ze uit gesteund door de Curatoren der Hoogeschool; een lijvige kwartijn met drie en dertig platen.

Alras bleek het dat het Vale carissime JANSSEN niet door een Salve zou worden gevolgd; het werk was goed, maar LEEMANS meende zijne aanmerkingen niet achterwege te moeten houden, en schreef in 't zelfde jaar nog zijne „Animadversiones”.

Hoe jammer, dat de samenwerking verder ontbrak, ongetwijfeld hadden alle publicatiën daarbij gewonnen, de onnauwkeurigheden, die doorgaans het eigen zijn van ongecontroleerd werk, vloeien in beider arbeid over; en worden niet verholpen door de scherpe aanmerkingen, die over en weer werden gewisseld. Toch zijn wij dankbaar voor wat beiden, ieder in eigen richting, hebben volbracht.

LEEMANS schreef in 1842 naar aanleiding van vernieuwde bezoeken in Bommel, zijne „Romeinsche Oudheden te Rossum” en gaf het eerste deel uit van de door REUVENS voorbereide „Papyri Graeci” dat door een tweede in 1885 werd gevolgd.

JANSSEN legde zich verder toe op de Nederlandsche en klassieke oudheid; wat hij op dit gebied heeft geleverd, ligt buiten ons bestek, hij deed dit doorgaans met eene toelage van HH. Curatoren.

Met VAN DER CHIJS werd hoegenaamd geen voeling meer gehouden of het moest zijn in half vijandigen zin.

LEEMANS was reeds als student van de hervormde kerk verwijderd, hij werd remonstrant. Als Leidsch burger belangstellend in de stad zijner inwoning, behulpzaam waar hem om raad werd gevraagd, was hij in allerlei, wat gemeente, staat en kerk betrof, betrokken. Zijn bezig leven was van den morgen tot den avond bezet. Zijne drukproeven placht hij zelfs mede te nemen naar de Buitensocieteit om ze terloops te corrigeeren.

Liet het dagelijksch leven hem bijna geen rust, de uitbreiding van zijn museum, dat de voorwerpen bevatte van het verre Noorden tot de verste Indische gewesten, eischte kennismaking met alles wat op wetenschappelijk oudheidkundig gebied werd geschreven. Het spreekt wel van zelf, dat het bijhouden alleen van hetgeen op dit

gebied uitkomt meer dan één leven vereischt; en dat het effleureeren regel, studie uitzondering wordt.

Toen hij vijftig jaar dienst achter den rug had, en hem werd voorgehouden, wat hij geleverd had, antwoordde hij, dat hij meer had willen doen, dat hij had willen bestudeeren wat hij uitgaf, maar dat hij zich meende te moeten bepalen, tot het uitgeven der monumenten die aan zijne zorgen waren toevertrouwd. De uitgaven, die hij voortzette, geven spaarzaam eene toelichting, meestal bepaalde hij zich tot mededeelingen van hetgeen anderen daarover hadden gevonden. Toen hij de hieratische papyrussen had uitgegeven, schreef een zijner vrienden daarbij een overzicht.

Zijne tijdgenooten, DE ROUGÉ, LEPSIUS, BIRCH, uitsluitend belast met de Egyptische afdeeling hunner musea, deden reuzenschreden op het gebied der Oud-Egyptische kennis, hunne leerlingen evenaarden weldra de meesters, LEEMANS kon niet anders dan hunne werken lezen, voor eigen studie ontbrak ten eenemale de tijd.

De omvangrijke administratie van het Rijksmuseum hield hij zelf, hij schreef de brieven, hij corrigeerde de proeven, hij hield de inventarissen bij, terwijl de conservator rustig voortstudeerde; „och wat ik zelf niet doe, wordt slecht gedaan,” hiervan had hij de volste overtuiging. Vandaar dat hij de onder hem geplaatsten niet onderwees, en daarom ook niet gebruikte. Uit dat oogpunt moet men zijne werkzaamheid beschouwen, en dan verbaast men zich, hoeveel zijn ijver vermocht, de geschreven brieven alleen vormen vijftig folianten.

Wanneer men de lijst zijner werken nagaat, die ik allen las, omdat hij mij alles ten geschenke gaf, dan zal men het bovenstaande bevestigd zien¹⁾.

De Bôrô-boedoer, het grootste gedenkteeken op Java werd door hem tegen zijn zin uitgegeven, 400 platen en 2 groote octavodeelen in 2 talen, elk van bij de 700 bldz. Hij liet zich voor die uitgave vinden, omdat niemand volgens den Minister van Koloniën het beter kon doen dan hij.

Van het jaar 1835 af was LEEMANS hoofd van het Rijksmuseum van Oudheden. Reeds terstond legde hij een brievenregister aan, uitvoerig ingericht, en toch tot aan zijn aftreden toe bijgehouden. Alle papieren ordende hij, gaf ze nummers en maakte er een inventaris van.

¹⁾ *Études archéologiques, linguistiques et historiques dédiées à Mr. le Dr. C. LEEMANS.* Leide. — E. J. BRILL 1885. Blz. 341—348.

In geen der Rijksmusea was de orde zoo volkomen als in het zijne, en lang zou het duren eer die in andere verzamelingen tot stand kwam.

Zijne hoofdverdienste zit in die administratieve bekwaamheid, die nauwgezette ordelijkheid.

Alles wat zijne verzameling betrof ging hem ter harte en hij stelde alles in 't werk, om haar uit te breiden. Was het belangrijkste reeds onder REUVENS bijeengebracht, en was men na het jaar 1830 bij het gouvernement minder geneigd uitgaven te doen, waardoor geheele verzamelingen in Leiden werden verkregen, door zijne bemoeiing werden jaarlijks vele voorwerpen toegezonden, die anders elders zouden zijn terechtgekomen. De Grieksche verzameling en de collectie „Canino”, nog niet lang geleden het museum GUILLON, bewijzen zijnen voortdurenden ijver.

Het ideaal van REUVENS, een museum voor oude en nieuwe volkenkunde bleef het zijne.

Zoo geschiedde het dat LEEMANS de stichter werd van het Rijksmuseum van Ethnographie. De rijke verzameling door PH. FR. VON SIEBOLD gedurende diens verblijf in Japan, van 1823 tot 1830 bijeengebracht, was in 1837 door het Rijk aangekocht, en bleef onder diens beheer tot dat VON SIEBOLD zijne tweede reis naar Japan ondernam; toen stelde in 1839 LEEMANS voor, als waarnemend directeur benoemd, de verzameling uit te breiden, met hetgeen hier en elders bewaard was, of door aankoop verkregen kon worden.

Met denzelfden ijver wist hij bij gouvernementen of tentoonstellingbesturen collectiën aan te schaffen, zoodat primo Juli 1864 den naam Museum VON SIEBOLD kon veranderd worden in dien van „Rijks Ethnographisch Museum”. Tot 1880 was hij directeur, geheel belangeloos zonder verhooging van salaris. Aan het einde des jaars 15 Nov. kreeg hij op verzoek zijn eervol ontslag.

De waardeering van zijnen arbeid vindt men in de bijdrage van J. D. E. SCHMELTZ pag. 196 van het huldebewijs bij het 50-jarig jubilee aan LEEMANS overhandigd.

De redenen, waarom hij zijn ontslag vroeg, waren, een besluit van ZEx. tegen een van hem gevraagd advies, en een ander besluit waarbij hij als waarnemend directeur met Jan. 1881 belast werd met de belangen van het academisch munt- en penningkabinet.

Lang streed hij voor de bewaring van voorwerpen van geschiedenis en kunst. Tegenover ALBERDINCK THIJM nam hij den handschoen voor Nederland op. In de Akademie-Commissie was hij, als Secretaris, de aanbrenger der feiten. De verslagen leveren eene dikke octaaf. Hij was lid van de Commissie van Adviseurs, die daarna voor onze vaderlandsche monumenten waakte.

Als bewoner van Leiden schreef hij menig artikel tegen het sloopen der poorten, heftige artikels, helaas zonder succes; Koepoort, Hoogewoerd- en Witte Poort werden als puin verkocht.

Hij schreef zijne courantenartikels veelal onder het pseudoniem van *Θρασυβουλος*, *Θ* of *th*, KOEN VAN RAAD in de Leidsche Courant, de Nieuwe Rotterdamsche Courant, de Spectator, Konst- en Letterbode, Vaderlandsche Letteroefeningen, Bouwkunstige bijdragen, enz. Allerlei omstandigheden gaven hem deze in de pen.

Dat zij dikwerf niet malsch waren kan men afleiden uit titels als deze: „Vandalisme van de dietsche warande”, of „Men moet den duivel tot vriend houden”, of wel „Wanklanken in de muziekwereld te Leiden”.

Toen Ds. J. C. QUACK zijn vriend Ds. C. HOOIJER in Bommel naar aanleiding van den onderstand der noodlijdenden door den watervloed van 1861 had aangevallen, ontving hij hem met het motto uit de „*Ranae οὐδὲν γὰρ ἔστ' ἀλλ' ἢ κοάξ . . .*”

Beter dan eenig geschrift bewijst de lijst zijner boekwerken, dat hij zich letterlijk met alles bemoeide. Geen wonder dat zoovelen hem kenden, zoovelen zijne hulp, ondersteuning of mildheid hadden ondervonden, zoovelen eene kastijding werd toegediend.

De buitenlander roemt hem hoog, en moge hij voor zeer velen een groot en goed vriend zijn geweest, zeer velen ook zagen hem ongaarne.

LEEMANS was 60 jaar lang de archeoloog van Nederland, niet omdat tijdgenooten niets goeds hadden geleverd, wij Nederlanders kennen ze daarvoor te goed, v. d. CHIJS, DIRKS, JANSSEN, HABETS, SIX, zij allen staan uitstekend aangeschreven, maar LEEMANS primeerde. Over alles sprak hij mede, in vergaderingen, op congressen en kwam dan goed voor den dag.

Zijn levensloop was voorspoedig, hij vierde zijne zilveren en gouden bruiloft. Hem werden 2 kinderen geboren, een zoon en dochter, WILHELM F. LEEMANS en MARIA H. LEEMANS.

Zijn zoon schonk hem een zestal kleinkinderen. WILHELM hoofd-inspecteur bij den Waterstaat is U allen bekend; een onzer beste burgers. Zijn woord van hulde aan zijnen vader bij gelegenheid van diens vijftigjarigen ambtsbediening geschreven, bevat den dank voor zijne opvoeding; hij ziet terug op de ontwikkeling in zijne jeugd van hem ontvangen, steeds zal hij trachten om zich den geliefden vader in onvermoeide werkzaamheid en streven voor het algemeen welzijn, tot voorbeeld te stellen.

LEEMANS werd den 23sten Februari 1855 tot lid der akademie van wetenschappen benoemd.

Sinds dien tijd verschenen verschillende verhandelingen van hem, in 1860 „Bijdrage tot de geschiedenis der vaderlandsche kunst”, nieuw ondeckte muurschilderingen. In 1862 muurschilderingen uit Driel in de Zalt-Bommelerwaard.

In 1872 dergelijke in Bathmen, in 1875 handelde hij over het R. Grafteeken van Doodewaart. Zijne twee laatste verhandelingen bevatten eene beschrijving van de Grieksche opschriften in Klein-Azië, die in den laatsten tijd voor het museum van oudheden waren verworven, verschenen in 1886 en 1890.

Verbazend talrijk zijn zijne mededeelingen.

In den aanvang sprak hij op bijna elke vergadering, vooral toen hij als secretaris van de commissie der akademie, voor het opsporen, het behoud en het bekendmaken, van de overblijfsels der vaderlandsche kunst uit vroegere tijden het woord voerde.

Deze commissie bestond uit de heeren KIST, MOLL en LEEMANS, en werkte tot 1873, toen de rijksadviseurs werden aangesteld, en LEEMANS deel hunner commissie uitmaakte. Na de ontbinding der commissie bleef hij een wakend oog houden, de mededeelingen echter door den secretaris van adviseurs Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS, werden niet verder voortgezet, doch werden vervangen door het Jaarverslag der Rijksverzamelingen, dat door de afdeeling K. W. van het ministerie van Binnenl. Zaken wordt uitgegeven.

Onder de ongeveer 50 mededeelingen, die hij in deze vergaderingen ten beste gaf, zijn er misschien weinige waarin allen belangstelden, maar getrouwer medelid, heeft deze vergadering nooit gekend of het moest zijn onzen voormaligen secretaris BOOT, zijn vriend en tijdgenoot. Beiden steeds er op bedacht om de eer der vergadering hoog te houden en eene mededeeling ten beste te geven, wanneer geen spreker zich had aangemeld.

Toonkunst en muziekgeschiedenis vonden in hem een warm voorstander; speelde hij mede in het orkest op Sempre, in de Leidsche muziekwereld nam hij tot in 1860 de eerste plaats in.

Hij was secretaris der muziekschool en hij begunstigde jeugdige artisten, onze NICOLAÏ dankt mede aan hem zijne opleiding.

Zijne zangles, eene voorstelling op eene Grieksche drinkschaal, gaf hij uit bij gelegenheid van het tienjarig bestaan der Maatschappij voor Toonkunst te Leiden in 1844.

F. J. FETIS uit Brussel was een groot vriend van hem en menige bladzijde van diens lijvige boekwerken, getuigt van LEEMANS' invloed.

Even trouw als hij de akademie bezocht, bezocht hij zijne kerk. Sinds hij remonstrant was geworden miste men hem daar nooit, tenzij in de vacantie.

De administratie was voor een groot deel aan hem toevertrouwd, hij steunde de predikanten v. d. POT, MARONIER en ROGGE.

Onder zijn beheer verrees, op de plek van de oude kerk een nieuwe, hij werd curator van de Remonstrantsche Broederschap, en nam mede de examina der proponenten af.

Met ingenomenheid las hij de werken van HEINRICH LANG, den Zwitserschen predikant, die in het jaar 1860 veel opgang maakten. Met de nieuwe richting van dien tijd, ging hij mede, en behoorde tot de liberalen. Die richting bleef hij toegedaan tot aan zijn dood.

Het kan niemand verwonderen, na hetgeen ik heb medegedeeld, dat men LEEMANS overal tegenkwam. In comedie, concerten, bij voordrachten, in commissiën, men kan niet zeggen waar hij al niet lid van was.

Velen waardeerden hem om zijne groote nauwgezetheid en zijn onverpoosden ijver.

De jongeren hebben hem niet gekend. In de laatste jaren had hij zich uit vele bemoeiingen teruggetrokken.

Zijne werkzaamheid werd gewaardeerd.

Als drager van het metalen kruis bleef hij secretaris van het jagerkorps, hij zorgde voor zijn archief, dat hij later goed geordend aan den academischen senaat overdroeg. Hij ontving de Ned. Leeuw, 16 Mei 1849; later het commandeurskruis dier orde, 10 Mei 1889.

De koning van Saksen schonk hem het commandeurskruis 2^e klasse der Albrecht-orde den 21 Maart 1871. De Khedive het commandeurskruis van de Medjidieh-orde. De koning van België, de officiers-orde van Leopold, 9 Juli 1872. Hij was lid en eere lid van vele binnen- en buitenlandsche genootschappen, waarvan ik U de opsomming zal sparen.

Toen hij in 1891 zijn eervol ontslag als Directeur van het Rijks Museum van Oudheden aanvraag en verkreeg, was hij 82 jaar oud; ofschoon krachtig had zich de oude dag reeds meermalen laten gevoelen.

Was zijn werk niet dat van een afgeleefd man, zeker ware het wenschelijk geweest, dat hij meer van anderer krachten had gebruik gemaakt. Alleen in de uitgaven der Egyptische monumenten stond de conservator hem ter zijde.

Zijn tweede deel der Grieksche papyri verscheen in 1885. Dr. A. DIETRICH bewerkte daarvan eene nieuwe uitgave in zijne *Abraxas*, meermalen verklaarde deze mij, dat er twee personen aan dit werk hadden gearbeid, waarvan de een door hem werd bewonderd om zijne grondige kennis, en zijne bekwaamheid in Grieksche taal- en letterkunde, van wien onmogelijk verschillende bijzonderheden, die van het tegendeel getuigden, konden afkomstig zijn.

Ik gaf hem de verklaring door hem er op te wijzen, dat het werk grootendeels reeds in 1840 gereed lag doch het tweede deel eerst in 1885 werd gedrukt.

In deze afzondering, in dit alleen werken, lag eene van LEEMANS eigenaardigheden. Veelal stond hij dan ook in zijn vak, niet begrepen alleen en hij had het gewenschte succes.

Toen hij mij de sleutels van het museum overdroeg zeide hij: „ik heb altijd succes gehad, ik hoop dat gij hetzelfde zult ondervinden”.

Na zijn ontslag kwam hij dikwijls op het museum, hij legde toen de laatste hand aan een stuk over Amerikaansche oudheden, voor het Amerikanistencongres, zelf maakte hij toen de tekeningetjes, waarvoor hij op de bovenste verdieping moest arbeiden, ik bood hem aan, ze te laten maken, maar dat mocht hij niet verlangen, zeide hij.

Na zijn zomerverblijf van 1892 heb ik hem niet meer in 't museum ontmoet; hevig trof het hem toen hij aan het einde des jaars tot correspondent van de „Academie des Inscriptions” werd benoemd, tot op dien tijd schreef hij nog. Het aannemen zijner benoeming schreef zijn zoon.

Meer en meer begon het hem te hinderen, dat hij niets meer doen kon, en hartelijk verlangde hij naar zijn einde.

Toch besloot hij in 1893 den zomer in Oosterbeek te gaan doorbrengen, en hij heeft daar den zomer gesleten. Met de uiterste zorg werd hij naar Leiden teruggebracht, en voelde zich behagelijk weder in de eigen woning te zijn.

Een oude kennis heeft mij verhaald, dat toen hij zijn huis had gekocht en men de aanmerking maakte, dat hij daarin niet leven kon, hij zeide: Ik wil er leven en ik wil er sterven. Zoo is het geschied.

Hij stierf den 14^{en} October en werd door zijn zoon en kleinkinderen en vele zijner vrienden te Warmond begraven, in den door hem nieuwingerichten grafkelder.

